

Dr hab. Joanna Wyleżałek, prof. SGGW
Instytut Nauk Socjologicznych i Pedagogiki
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Andrzeja Stawickiego

Zmiana instytucjonalna i strategie adaptacji na polskich uniwersytetach, ss.245

Uniwersytet Marii Curie- Skłodowskiej w Lublinie

Wydział Filozofii i Socjologii

Instytut Socjologii

Lublin 2022

Promotor: dr hab. Agnieszka Kolasa- Nowak, prof. UMCS

Promotor pomocniczy: dr hab. Jarosław Chodak

Uwagi ogólne

Recenzowana rozprawa doktorska ma charakter teoretyczno – empiryczny, jest to obszerne opracowanie liczące 245 stron (z bibliografią i aneksem). Konstrukcja recenzowanej pracy jest prawidłowa, odpowiada założonemu charakterowi rozważań. Praca składa się z pięciu rozdziałów, podsumowania, bibliografii oraz aneksu. Trzy pierwsze rozdziały mają charakter teoretyczny, spośród których rozdział trzeci wyznacza ramy teoretyczne badań. Rozdział czwarty prezentuje metodologię badań nad współpracą nauki z otoczeniem społeczno – gospodarczym. Zawarto w nim wszystkie najistotniejsze dla konceptualizacji badania zagadnienia, zaprezentowano naukę jako złożony system komunikacji, uniwersytet jako autopojetyczny system organizacyjny oraz człowieka jako racjonalnego aktora działającego w złożonym kontekście (systemu i organizacji). Kolejno przedstawiony został schemat analityczny i operacjonalizacja złożonego systemu nauki oraz problemy, hipotezy badawcze i dobór próby. W rozdziale piątym Autor wykorzystując wyniki badań własnych przedstawia recepcję zmian instytucjonalnych na polskich uniwersytetach oraz strategie adaptacji i ich uwarunkowania. Całość pracy wieńczy zakończenie. Problematyka pracy skoncentrowana jest na realizacji trzeciej misji Uniwersytetu, ale nie z perspektywy interesariuszy zewnętrznych, a z perspektywy odwrotnej, czyli reakcji systemu nauki na reformy dotyczące konieczności

Instytut Socjologii UMCS

Wpłynęło dn. 1 4 WRZ 2022

podpis.....EPB.....

zwiększenia współpracy z otoczeniem społeczno-gospodarczym. Sama koncepcja pracy jest jej dużą wartością, ponieważ w sytuacji ścierania się koncepcji uniwersytetu klasycznego (wzorowanego na koncepcji Humboldta) i koncepcji charakterystycznych dla tzw. uniwersytetu przedsiębiorczego (model opracowany przez Burtona Clarka) zwraca się większą uwagę na potrzeby rynkowe, zwłaszcza na potrzebę generowania przez uniwersytety rozwoju gospodarczego niż na konsekwencję zewnętrznych oczekiwań dla samego systemu nauki. W pracy zwraca uwagę szeroka, przekrojowa literatura zarówno rodzima jak i światowa-bibliografia liczy 326 pozycji.

Ocena rozważań teoretycznych

Autor już w samym wstępie jasno określa charakter wymuszonych potrzebami rynkowymi i doświadczanych przez system nauki zmian. Rozpoczyna rozprawę od prezentacji globalnego kontekstu przemian funkcjonowania nauki akcentując wymiar ekonomiczny zewnętrznych nacisków na uniwersytet. Wskazuje, że presja zewnętrzna wywierana na uniwersytet współcześnie ma zupełnie inny charakter niż próby jego ograniczania w kontekście historycznym. Współcześnie wykorzystywane są zaawansowane narzędzia sterowania uniwersytetem m.in. poprzez modele polityki badań naukowych i polityki kadrowej mające na celu ukierunkowanie aktywności badaczy w określony sposób. Wychodząc z tak jasno określonej optyki Autor umiejscawia swoje rozważania teoretyczne w kontekście globalnych przemian odwołując się do zorientowanej systemowo socjologii (analizy Immanuela Wallersteina, Niklasa Luhmanna, Johna Urry'ego czy Helgi Nowotny) W mojej opinii rozważania w tej części pracy mogłyby nabrać bardziej systematycznego charakteru gdyby uwzględnić w nich odwołania do wariantów globalnego porządku określonych przez Rolanda Robertsona. Jest to o tyle istotne, że przyjmowanie strategii wpisujących się w realizację każdej z nich determinuje przyjmowane polityki (również naukowe). W rozdziale dotyczącym transformacji instytucjonalnej uniwersytetów w Europie i polskich reform po 1989 roku zbyt mało uwagi poświęcono kontekstowi historycznemu. Chociaż, co oczywiste, rozdział ten ma prezentować głównie zagadnienia współczesnych przemian uniwersytetu i ich uwarunkowań, to warto odnieść się również do uwarunkowań historycznych, ponieważ na ich tle uwidacznia się charakter zmian współczesnych. Należy jednak zaznaczyć, że w kontekście historycznym autor trafnie odwołuje się do dwóch procesów mianowicie dyferencjacji społeczeństwa, związanej ze wzrostem jego złożoności, która pozwoliła na ukształtowanie się w Europie na przełomie XVI i XVII wieku autonomicznego systemu nauki oraz charakterystycznej dla

współczesności dedyferencjacji wynikającej z coraz większej presji na system nauki ze strony systemów wobec niej zewnętrznych. Autor zwraca uwagę, że z jednej strony znaczenie nauki w kształtowaniu procesów społecznych wzrasta, a z drugiej strony następuje daleko idąca ich instrumentalizacja i ograniczanie autonomii wynikające z rosnącej dominacji racjonalności instrumentalnej. Wyścig gospodarczy obejmujący kapitalistyczny system -świat (I. Wallerstin) powoduje, że celem gospodarek zachodnich i struktur ponadnarodowych jest dostarczanie gospodarkom możliwości szybkiego wzrostu poprzez rozwój wiedzy. Narzędziami do osiągnięcia miało być podpisanie Deklaracji bolońskiej w 1998 roku oraz przyjęcie Strategii lizbońskiej w 2000 roku. W ich rezultacie Polska weszła w obszar działań systemowych mających na celu utworzenie Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego i Europejskiej Przestrzeni Badawczej. Autor, co uważam za słuszne, zwraca również uwagę na ideologiczny charakter zachodzących zmian w systemie nauki w Polsce. Modernizacja naśladownicza oparta na założeniu, że wiedzę można mierzyć, porównywać i kierować ją tam, gdzie jest w stanie wytworzyć przewagę bądź zysk (I.Boldyrev) wpisuje się w ideologię neoliberalną. Istotą neoliberalnej logiki jest ograniczenie funkcji państwa i wprowadzenie mechanizmu konkurencji we wszystkich obszarach życia, a więc również w nauce. Jak zauważa autor rozprawy wprowadzanie do języka akademickiego słownictwa korporacyjnego nazywane jest przez badaczy „*ekonomizacją i dezakademizacją*” dyskursu dotyczącego nauki (Kwiek). Globalny kontekst zmian w systemie nauki oraz systemowe uwarunkowania systemu szkolnictwa wyższego w Polsce zostały zarysowane w wyczerpujący sposób (z pominięciem drobnych uwag, które nie wpływają na ogólnie dobrą ocenę tej części rozprawy).

Rozdział trzeci to ramy teoretyczne badań, gdzie autor wskazuje teorie złożoności (M. Woermann, O. Human, R. Preiser) oraz teorię systemów społecznych Niklasa Luhmanna jako najszersze ramy teoretyczne badań, wymieniając również neoinstytucjonalizm z akcentem położonym na logiki instytucjonalne (P. H. Thornton, W. Ocasio) i proces dyfuzji instytucji w wymiarze makrosocjologicznym World Polity (J.Boli, G.M.Thomas), teorie zależności od zasobów (J. Pfeffer, G.Salancik) oraz teorie systemów, które uwzględniają natomiast wewnętrzną dynamikę organizacji i systemów społecznych (R. Hasse). Autor przyjął więc ambitne założenie integracji dorobku różnych ujęć teoretycznych, ponieważ jak pisze „*W przekonaniu autora każda z teorii socjologicznych umożliwia opisanie pewnych aspektów świata i mechanizmów nimi rządzących, z pewnej, specyficznej perspektywy (...).*” Rzeczywiście w analizie wyników badań własnych autor odwołuje się do przywołanych teorii. Zastosowanie ujęcia systemów społecznych Niklasa Luhmanna jako wiodącego kontekstu teoretycznego do analizy złożonego systemu adaptacyjnego jakim jest nauka uważam za

optymalny. Niewątpliwie system nauki rozpatrywać można w kilku wymiarach, jako procesy komunikacyjne, organizacyjne oraz działania autonomicznych jednostek, a sam Uniwersytet traktować jako system autopoietyczny. Ponieważ Luhmann nie uwzględnił możliwości jednoczesnego analizowania systemów komunikacyjnych i psychicznych (teoria radykalnie antyhumanistyczna), autor rozprawy odwołuje się również do złożonego systemu adaptacyjnego (Complex Adaptive System- CAS), jednak jak się wydaje nie w pełni korzysta z możliwości interpretacyjnych, które wnoszą w tym zakresie teorie złożoności. Określenie indywidualnych predyspozycji psychologicznych niezbędnych do realizacji trzeciej misji Uniwersytetu, które autor określa jako cechy adaptacyjne, nie odzwierciedla możliwości poznawczych wynikających z teorii złożoności. Autor wskazuje co prawda na zagadnienia dotyczące redukcji przyczynowości zewnętrznej na rzecz przyczynowości wewnętrznej na poziomie jednostkowych wyborów, analogicznie do „refleksyjności systemów” (por. s.63, 108), jednak rozważania dotyczące zdolności do redukcji niepewności własnych działań w oparciu o istniejące w organizacji wzory i schematy interpretacji, wydają się niewystarczające w kontekście złożoności uwarunkowań wpływających na indywidualne decyzje jednostek funkcjonujących w systemach społecznych (por. Erhard Friedberg i Michel Crozier „konceptcja zorganizowanego działania”). Autor nie pomija poziomu jednostkowego rozważań, czemu daje wyraz w przedstawionym schemacie analitycznym i operacjonalizacji złożonego systemu nauki (s.116), jednak redukuje go do analizy zmiany strategii aktorów w odniesieniu do kalkulacji kosztów i korzyści podejmowania lub niepodejmowania współpracy z otoczeniem. Odwołując się do teorii racjonalnego wyboru trzeba mieć również na uwadze, że zdolności redukcji niepewności uwarunkowane są zarówno czynnikami strukturalnymi, czyli umiejscowieniem jednostek w hierarchicznej strukturze akademickiej (i politycznej- w sytuacji kreowania polityki naukowej), jak również umiejętnościami komunikacyjnymi oraz predyspozycjami psychicznymi.

Autor słusznie skoncentrował się, opisując wymiar organizacyjny, na konieczności zachowania przez system nauki homeostazy dla uniknięcia jego destabilizacji. Chodzi o utrzymanie odpowiedniego poziomu powiązania nauki z otoczeniem przy jednoczesnym zachowaniu jej niezbędnej autonomii.

Ocena założeń badawczych i ich realizacji

W rozdziale czwartym Autor prezentuje metodologię badań nad współpracą nauki z otoczeniem społeczno – gospodarczym. Zawarto w nim wszystkie najistotniejsze dla konceptualizacji badania zagadnienia. Podrozdział pierwszy prezentuje naukę jako złożony system z podziałem na trzy poziomy: naukę jako samoorganizujący się system komunikacji, uniwersytet jako autopoietyczny system organizacyjny oraz człowieka jako racjonalnego aktora działającego w złożonym kontekście (systemu i organizacji). Następnie Autor przeprowadza rozważania dotyczące typu idealnego stabilnego i złożonego systemu nauki w jego kontekście wewnętrznym oraz w relacji z otoczeniem. Słusznie dostrzega, że analizowane zmiany instytucjonalne na polskich uniwersytetach są problematyczne, ponieważ system ma się stać polikontekstualny, odpowiadający na potrzeby coraz większej liczby interesariuszy zewnętrznych, co zagraża utratą wewnętrznej spójności, ze względu na możliwość rozbieżności celów nauki i oczekiwań płynących z innych systemów (gospodarka, polityka, społeczeństwo obywatelskie, religia) (por.s.112-113). Kolejno przedstawiony zostaje schemat analityczny i operacjonalizacja złożonego systemu nauki. Za wyjątkiem uwag dotyczących poziomu jednostkowego (o czym pisałam wcześniej) schemat wydaje się kompletny. Autor zaprezentował również analizę zmiany leżącej u podstaw reform uniwersytetów (s. 117). Znajdujemy tu elementy reform implikujące kolejne elementy, a więc problem i przesłanki podejmowanej interwencji (niski poziom innowacyjności polskiej gospodarki), działania (reformy przeprowadzane w obrębie systemu szkolnictwa wyższego od 2008 roku), zakładane rezultaty bezpośrednie (recepja zmian na uniwersytetach) i wpływ społeczny reform (określenie tego jak zmienia się nauka pod wpływem reform).

Kolejno autor prezentuje pytania badawcze i hipotezy oraz dobór i strukturę próby badawczej. Wydaje się, że dla uzyskania ciekawych poznawczo wyników badań bardziej właściwy byłby dobór próby celowy – porównanie opinii pracowników uniwersytetów, którzy mają w swoim doświadczeniu współpracę z otoczeniem społeczno- gospodarczym i takich, którzy nie podjęli dotąd takiej współpracy (o zbliżonej liczebności). Tymczasem ze względu na poruszaną problematykę na ankietę odpowiedziały przede wszystkim te osoby, które są nią zainteresowane ze względu na własne doświadczenia w tym zakresie. Kwestionariusz w całości wypełniło 478 osób, z czego 346 (72%) stanowią osoby posiadające doświadczenie w zakresie realizacji badań we współpracy z partnerami zewnętrznymi, natomiast 132 osoby (28 %) takiego doświadczenia nie posiadało. Pomimo stosunkowo niskiego współczynnika respons rate, który wyniósł 12 % (wysłano 5460 ankiet) i innych opisanych przez Autora

uwarunkowań, które powodują, że wnioskowanie o populacji na podstawie próby jest ograniczone zastosowanie doboru celowego opartego o doświadczenie lub brak doświadczenia we współpracy z otoczeniem społeczno- gospodarczym wzbogaciłoby badania. Dla określenia systemowych barier w realizacji trzeciej misji Uniwersytetu istotne jest, jak się wydaje, zbadanie opinii tych pracowników uniwersytetu, którzy pomimo wprowadzanych od 2007 roku reform dotąd takiej współpracy nie podjęli. Autor pisze natomiast, że: „*analiza nie wykazała wpływu posiadanego doświadczenia w zakresie realizacji badań we współpracy z otoczeniem na opinię o zachodzących zmianach. Rozkład odpowiedzi jest pod tym względem identyczny*” (s.130). Niestety Autor nie przedstawia wyników zarówno opisowo jak i graficznie, trudno więc odnieść się do tej informacji zwłaszcza, że zawiera ona określenie „identycznie” co wskazuje na dokładnie taki sam odsetek, dokładnie takich samych odpowiedzi w przypadku osób posiadających doświadczenie we współpracy z otoczeniem społeczno-gospodarczym i nieposiadających takiego doświadczenia (?).

Zaletą badań jest natomiast fakt, że kwestionariusz ankiety został przygotowany w oparciu o wyniki pogłębionych wywiadów indywidualnych z naukowcami (jednak również w tym przypadku były to wyłącznie osoby z doświadczeniem w realizacji współpracy z otoczeniem społeczno- gospodarczym) oraz w oparciu o wiedzę wynikającą z analizy strategii rozwoju polskich uniwersytetów.

W rozdziale piątym Autor przedstawia recepcję zmian instytucjonalnych na polskich uniwersytetach oraz strategię adaptacji i ich uwarunkowania. Rozdział ten został podzielony na podrozdziały odpowiadające postawionym pytaniom badawczym, co czyni konstrukcję pracy przejrzystą. Autor wskazuje między innymi, że środowisko akademickie nie jest wewnętrznie spójne w ocenie reform wprowadzanych w systemie szkolnictwa wyższego wypracowując różne sposoby negocjowania trzeciej misji uniwersytetu w dyskursie publicznym. Wskazuje się tutaj na podział na nurt krytyczny i techniczny bazujące na odmiennych porządkach wartości: intelektualno - etycznym, charakterystycznym dla modelu humboldtowskiego i ekonomiczno - technologicznym, typowym dla modelu uniwersytetu przedsiębiorczego. Postawy badanych naukowców wobec wzrostu zaangażowania uniwersytetu na rzecz współpracy z otoczeniem społeczno - gospodarczym są raczej pozytywne – tylko 6% uważa, że współpraca uniwersytetu z otoczeniem nie jest potrzebna. Zdecydowana większość popiera zmiany, jednak ponownie należy przypomnieć, że wśród respondentów znajdują się przede wszystkim osoby mające doświadczenie we współpracy z otoczeniem społeczno - gospodarczym, a więc wyniki badania w tym zakresie mogą nie odzwierciedlać

opinii środowiska akademickiego na temat przekształceń uniwersytetu w kierunku modelu przedsiębiorczego.

Autor na podstawie badań własnych formułuje jednak istotne konkluzje m.in wskazuje uwarunkowania blokujące rozwój współpracy pomiędzy uniwersytetami a ich otoczeniem społeczno - gospodarczym, do których respondenci zaliczyli niewystarczające korzyści pozafinansowe wynikające ze współpracy zarówno dla naukowców, jak i nauki w ogóle. Wśród czynników powodujących spadek zaangażowania we współpracę wskazywano konflikt ról, wynikający z braku wpływu współpracy na dorobek naukowy i niewystarczające korzyści wynikające z tego tytułu podczas ewaluacji jednostek naukowych czy oceny pracowniczey (s.150), wysoką czasochłonność podejmowanych działań związaną głównie z barierami o charakterze administracyjnym po stronie uniwersytetu (s.160), brakiem lub ograniczonymi możliwościami wykorzystania wyników badań w publikacjach naukowych, dodatkowymi obowiązkami takimi jak konieczność negocjacji, wyjazdów, uczenia się zagadnień o charakterze formalnym itp. (s.161). Respondenci dość często wskazywali również, że konieczne jest podjęcie działań ze strony państwa, tak aby uniwersytety mogły „wyjść” poza ograniczoną z powodów finansowych wąską perspektywę badawczą podmiotów zewnętrznych (uwarunkowania posttransformacyjne). Krytykowano również możliwość osiągnięcia ograniczonych korzyści finansowych przez naukowców ze względu na przejmowanie części zysku ze współpracy przez uniwersytet, co z punktu widzenia uczelni jest „naturalne” skoro ma być ona uniwersytetem samowystarczalnym. Zwracano również uwagę na możliwą krytykę badań ze strony innych naukowców jako mniej wartościowych i umotywowanych korzyściami finansowymi. Respondenci wskazywali również na korzyści płynące ze współpracy z otoczeniem społeczno- gospodarczym, wskazując przede wszystkim na możliwość korzystania z baz danych i rozwój kapitału społecznego. W zakończeniu Autor wskazuje, że *„przeprowadzone badania nie dostarczają dowodów na istnienie szczególnego oporu przed zwiększeniem zaangażowania uniwersytetów w badania realizowane z partnerami (...) dominuje postawa, którą można określić jako rozsądną, gdyż zdecydowana większość popiera zachodzące zmiany, przy stosunkowo niewielkim odsetku osób popierających je w sposób zdecydowany”*. Autor w konkluzjach zwraca uwagę, że postulowany transfer wiedzy z nauki do otoczenia nie jest procesem przenoszenia znaczeń czy modeli z jednego miejsca do drugiego, ale jest to proces konstruowania wiedzy przez obydwie systemy. Wiedza w tym procesie jest przekształcana, negocjowana i w konsekwencji używana w zupełnie odmienny sposób przez współpracujących partnerów, co w systemie nauki może budzić etyczny sprzeciw (s.207) i budzić różne postawy wobec rekomendowanych systemowo przemian.

Konkluzja

Podsumowując, przedstawiona rozprawa doktorska mgr. Andrzeja Stawickiego, pomimo kilku uwag krytycznych zawartych w recenzji, stanowi wartościowe poznawczo przedsięwzięcie badawcze wskazujące na wysokie kompetencje merytoryczne Autora.

Przedstawiona do oceny praca doktorska pt.: „*Zmiana instytucjonalna i strategie adaptacji na polskich uniwersytetach*” spełnia wymogi ustawowe stawiane pracom doktorskim.

Wnoszę o nadanie biegu dalszym etapom postępowania doktorskiego, a przedłożoną do recenzji pracę rekomenduję jako podstawę do nadania mgr. Andrzejowi Stawickiemu stopnia naukowego doktora w dyscyplinie nauki socjologiczne.

